

KERTÉSZ BALÁZS

Magyarországon készült 16. századi ferences kézirat a Bajor Állami Könyvtárban

A Bajor Állami Könyvtár Clm 9071 jelzetű, a ferences rendhez köthető szövegeket tartalmazó kézirata Magyarországon készült a 16. században. A müncheni könyvtár latin nyelvű kódexeinek katalógusa 1874-ben röviden ismertette a kötet tartalmát.¹ Friedrich Keinz, a könyvtár munkatársa 1879-ben további adatokkal bővítette a kéziraatra vonatkozó ismereteket, és közölte az abban található két magyar szövegelemleket.² A hazai szakirodalomban elsőként Csontos János adott hírt a kötetéről 1882-ben, azonban az 1874-es müncheni katalógusból átvett leírásból több tartalmi egységet is kihagyott.³ A kézirat az 1882-ben megrendezett nagyszabású könyvkiállításon is látható volt.⁴ A rendtörténetírás korán felismerte a kötet forrásértékét: Kollányi Ferenc a müncheni kéziratot is felhasználta 1898-ban megjelent terjedelmes tanulmányában, amelyben a magyarországi obszerváns vikária (1523-tól szalvatoriánus provincia) felépítését, működését mutatta be.⁵ A kutatás a későbbiekben is hasznosította a gyűjtemény egy-egy tartalmi egységét; a további szakirodalomra a tanulmány megfelelő helyein utalok. Megemlítendő, hogy a magyarországi obszerváns ferencesek történetét feldolgozó legújabb monográfia szerzője nem aknázza ki a kéziratot, jóllehet tud a létezéséről.⁶ A kötet teljes körű

¹ München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 9071. HALM, Carolus–MEYER, Gulielmus: *Catalogus codicum Latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis. Tomi II Pars I. Codices num. 8101–10930 complectens*. München, 1874. 80–81. A kézirat digitalizált formában is megtekinthető: <http://daten.digitalis-sammlungen.de/~db/0001/bsb00017411/images/index.html>. A kutatást a Klebelsberg Kuno-öszöndij tette lehetővé.

² KEINZ, Friedrich: *Zwei alte Ungarische Texte aus einer Handschrift der K. Bayer. Hof- und Staatsbibliothek*. München, 1879.

³ CSONTOSI János: *A müncheni könyvtár hazai vonatkozású kéziratai*. = Magyar Könyvszemle (7.) 1882. 202–240., a ferences kézirat: 217.

⁴ *Könyvkiállítási emlék*. Bev.: RÁTH György. Bp. 1882. 42. (132. sz.)

⁵ KOLLÁNYI Ferenc: *Magyar ferenczrendiek a XVI. század első felében*. = Századok (32.) 1898. 317–327, 405–419, 510–518, 600–620, 716–731, 814–821, 909–930.

⁶ CEVINS, Marie-Madeleine de: *Les franciscains observants hongrois de l'expansion à la débâcle. (vers 1450–vers 1540)* Roma, 2008. Istituto storico dei Cappuccini /Bibliotheca Seraphico-Cappucina 83./ A kéziratok források felsorolásában (627–632) a müncheni kézirat nem szerepel. Utalások a kéziraatra: 26, 94, 167., 69. jegyzet. A monográfiához l. Molnár Antal recenzióját: MOLNÁR Antal: *Egy válság anatómiája*. = Buksz (20.) 2008. 216–224.

feldolgozására, amely a fizikai leírás és a teljes tartalmi feltárás mellett a kézirat keletkezését, rendeltetését és sorsát is vizsgálja, eddig még nem került sor. Jelen tanulmány erre a feladatra vállalkozik.⁷

A kézirat leírása

A kötet összesen 144 papírlevélből áll, méretük 160 × 106 mm. A hátsó kötés-tábla belső oldalára ragasztott cédula szerint a kéziratot 1965-ben restaurálták. Az első és az utolsó levelet ekkor illesztették a könyvtesthez, tehát az eredeti kézirat 142 fólióból áll.

Vízjel csak néhány levélen ismerhető fel, mindig a felső belső sarokban.⁸ A víz-jeleknek minden esetben csak a töredéke látható, egyrészt azért, mert a legnagyobb részüket levágták, másrészt azért, mert a maradék részben eltűnik a levél gerinc felőli behajtásában. A filigránok azonosítása az elmondottak következtében lehetetlen.

A kötetben két levélszámozás található, mindkettő a rektók jobb felső sarkában. A korábbi, valószínűleg 16. századi számozás kihagyja a beiratlan leveleket, így 106-ig jut el. A későbbi számozás a beiratlan fóliókat is figyelembe véve hibátlanul végigmegy a kéziraton, így 142-ig jut el. A továbbiakban ezt a számozást veszem figyelembe. Az első levél az eredeti kézirat előzéklapja.

A szöveg végig egyhasábos. Sok oldalon látható keretvonalazás, néhány oldalon a sorvonalazás és a punctorium is látszik. Az írástükör 115–120 × 70–75 mm. A sorok száma 22–28. A kezekre a tartalmi egységek ismertetésénél térek vissza. Az alábbi oldalak beiratlanok: 1v, 20v–44v, 45v, 88v, 90v–93v, 103v, 121r, 124v–133v.

A kéziratot restaurált, vaknyomásos, fatáblára húzott bőrkötés védi.⁹ A restaurálás során papírelőzéken ragasztottak mindkét tábla belső oldalára, továbbá az elülső tábla belső oldalára felragasztottak egy, a hátsóéra pedig két papírcsikot. Mindhárom csikon latin szövegtöredék olvasható. A három szöveg minden bizonnyal az eredeti kötés kiragasztott előzékeiből származik.

A müncheni könyvtár bélyegzője a következő oldalakon látható: 1r, 2r, 142v.

⁷ A kéziratból idézett szövegek átírási elvei a következők. Az eredeti szöveg helyesírását bizonyos esetek kivételével megőriztem, a rövidítéseket jelölés nélkül feloldottam. Az egyszerű betűtévészteket jelölés nélkül javítottam, a nyilvánvalóan hibás alakokat a főszövegben javítottam, az eredeti alak a lábjegyzetben olvasható. Az *u* és *v* betűket, valamint a *ti* és *ci* betűkapcsolatot a mai gyakorlat szerint egységesítettem. Az ünnepek nevét nagy kezdőbetűvel írtam. A szövegeket értelem szerint központosztam, a bekezdésekre tagolt szöveget változatlanul közöltem. A szövegközlésnél alkalmazott jelek: [...] = megfejtetlen szó vagy betű(k); [ ] = saját kiegészítéseim.

⁸ 21, 28, 127, 128, 131 és 132. levél, mindegyik beiratlan.

⁹ Korábban papírtáblás bőrkötés védte a kötetet, l. KEINZ: *i. m.* (2. jegyzet) 6.

A kézirat tartalma

Az áttekinthetőség érdekében a tartalmi egységeket leíró kezeket sorszámokkal láttam el, a számozás a kezek előfordulásának sorrendjében halad. A kötet számos marginális bejegyzést is tartalmaz, bemutatásukra mindig az adott tartalmi egység-nél kerül sor. Azokat a kezeket, amelyektől csak marginális bejegyzés származik, a sorszámozásnál nem vettem figyelembe.

1) Az előlő kötetábla belső oldalán olvasható másfél sornyi latin nyelvű szövegtörédeket az első kéz írta le. Itt jegyzem meg, hogy a kötet tartalmi egységeinek döntő többségét ez a kéz másolta le, ezért a továbbiakban főkéznek nevezem.

2) Az előzéklap rektóján négy bejegyzés olvasható, ezek közül az első szöveg egy bibliai citátum.¹⁰ Az idézetet a második kéz írta le.

3) A második kéz írta be az előzéklap rektójára a második szöveget is, közvetlenül a bibliai citátum alá.

„»Filie Syon lugent, eo quod non sit, qui veniat ad solemnitatem.«¹¹ Licet Hyeremias propheta dixerit hoc verbum captivitatem populi sui deplorans, tamen hoc poterit quisque intelligens exclamare, tantam captivitatem animarum, tantam declinationem de semitis iustitie et viis equitatis in mundo universo discernens. Vie enim dicuntur amantium desideria animarum, quibus ad Dewm et ad supernam civitatem Hyerusalem super omnem rationem et intellectum etiam in terreno corpore habitantes anime sublevantur. Que vie etiam¹² lugere dicuntur, eo quod non sit, qui ad tantam solemnitatem aspiciat, eo quod abiecta vera sapientia tam clerus, quam populus mundanis deliciis vel inutilibus cwriositatibus se immergat. Hec Bona. in principio sew¹³ prefatione Mistiche theologie.”

A citátum végén olvasható hivatkozás szerint a szöveg Szent Bonaventura *Theologia mystica* című munkájának előszavában található. A szóban forgó művet 1495-től 1866-ig valóban Bonaventura írásai között nyomtatták ki, szerzője azonban nem a ferences szent, hanem Hugo de Balma (†1305?) kartauzi szerzetes.¹⁴ A kéziratba bemásolt citátum a *Theologia mystica* előszavának az eleje, a másoló hivatkozása tehát pontos.¹⁵

4) Az előzéklap rektóján olvasható harmadik bejegyzés a kézirat sorsára vonatkozik:

¹⁰ „Tertii Reg. XI.: Dixit Dominus Salamoni: Disrumpens scindam regnum tuum, et dabo illud servo tuo. Verum tamen in diebus tuis non faciam propter David, patrem tuum.” Vö. III Rg 11, 11–12.

¹¹ Vö. Lam 1, 4.

¹² A sor fölé írva.

¹³ A sor fölé írva.

¹⁴ *Biographisch-bibliographisches Kirchenlexikon* 27. Nordhausen, 2007. Verlag Traugott Bautz, 706–715. A szócikk szerzője James HOGG.

¹⁵ Az alábbi kiadást használtam: BONAVENTURA: *Opuscula*. Strassburg, 1495. A használt kötet: OSZK Régi Nyomtatványok Tára, Inc. 299/2. 173r–v. Vö. *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur*. 1–2. Ed.: Géza SAJÓ, Erzsébet SOLTÉSZ. Bp. 1970. 1: 241. (735. sz.) (A továbbiakban: SAJÓ–SOLTÉSZ: *i. m.*)

„Iste constitutiones invente sunt per me, fratrem Stephanum de sancto Ladislao eodem tempore occurrente guardiano de Gyenges, inter libros patris fratris Francisci de Zegedino, in sua ladula post mortem eius. Et bona fide fateor et protestor. Anno Domini 1560.”

A szöveget Szentlászlói István gyöngyösi gvárdián írta le 1560-ban (harmadik kéz). A bejegyzés szerint Szentlászlói a konstitúciókat – a kézirat nyolcadik tartalmi egységéről, az obszerváns ferencesek 1499. évi atyai közgyűlésén elfogadott konstitúciókról van szó – az elhunyt Szegedi Ferenc testvér ládájában, a könyvei között találta.

5) Az előzéklap negyedik bejegyzése a harmadikhoz kapcsolódik: kiegészíti annak tartalmát, emellett további rendtörténeti adatokkal is szolgál (negyedik kéz).

„Et petierat¹⁶ hanc constitutionem frater Franciscus predictus a fratre Benedicto Czerwgy, ut inde exponeret fratribus – quando apostatavit Nicolaus Berzencey de Benyes –, et oblivioni dederat restituere patri Czerwgyino, sed fecerat in suam ladulam, et sic reperta est post mortem eius in sua ladula in Agria. Et ibidem sepultus est [sc. Franciscus de Zegedino] in ecclesia sancti Michaelis.”

A szöveg lejegyzője ismeretlen, a lejegyzésre nyilvánvalóan az előző bejegyzés után, azaz legkorábban 1560-ban került sor. A bejegyzés szerint az előző szövegben említett Szegedi Ferenc Cserőgyi Benedektől kérte el a konstitúciókat azzal a céllal, hogy a szerzeteseknek magyarázza azt. Szegedi végül nem adta vissza a kéziratot Cserőgyinek, ehelyett elhelyezte azt a saját ládájában. Szegedi halála után ebben a ládában találta meg a munkát Szentlászlói István, mégpedig Egerben, mivel itt, a Szent Mihály egyházban temették el Szegedit.

A kézirat első név szerint ismert tulajdonosa tehát Cserőgyi Benedek, aki több rendi tisztséget is betöltött a szalvatoriánus provinciában: 1548–1550-ben Kolozsváron, 1554–1558-ban Gyöngyösön, 1559–1560-ban Jászberényben volt gvárdián, 1552-ben és 1567-ben pedig őt választották meg tartományfőnöknek. Hitszónoki működéséről is tudunk: 1544-ben Szegedre, 1546-ban pedig Perényi János udvarába küldték hitszónoknak. Az utolsó általam ismert adat szerint 1572-ben gyöngyösi gvárdián volt.¹⁷ Soltész Zoltánné a gyöngyösi könyvtár antikvagyűjteményében négy olyan könyvet is talált, amelyek egykor Cserőgyi tulajdonában voltak.¹⁸

A kézirat második tulajdonosa Szegedi Ferenc, aki Cserőgyitől kérte el a kötetet, de nem adta neki vissza. Cserőgyihez hasonlóan több ízben is töltött be rendi

¹⁶ A kéziratban olvasható ‘petierat’ minden bizonnyal elírás. Keinz ‘petierat’-ra javította a szót, így értelmezhetővé vált a szöveg. L. KEINZ: *i. m.* (2. jegyzet) 6.

¹⁷ KARÁCSONYI JÁNOS: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig.* 1–2. Bp. 1922, 1924. MTA, 1: 399, 401, 408, 409, 412, 416, 421, 422.; 2: 62, 84, 102, 162, 579; FÁY ZOLTÁN: *Ferencesek Gyöngyösön. Fejezetek a gyöngyösi barátok életéből.* Bp. 1999. A Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány, 27, 28, 134.

¹⁸ SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ: *XVI. századi könyvgyűjtők kötetei a gyöngyösi műemlékkönyvtár antikvagyűjteményében.* In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1965–1966.* Bp. 1967. 124–125.

tiszttséget: 1542-ben Uzsaszentléleken, 1544-ben Gyöngyösön, 1550-ben Marosvásárhelyen, 1552–1554-ben Gyulán, 1554-ben Nyírbátorban volt házfőnök, 1558-ban az esztergomi őrség kusztoszává választották. Emellett hitszónoki működéséről is tudunk. 1559 áprilisában még élt, de – ahogy azt feljebb láthattuk – 1560-ban Szentlászlói István már halottnak mondta.¹⁹ Két olyan antikvát ismerünk, amelyek egykor a tulajdonában voltak.²⁰

A kézirat következő tulajdonosa Szentlászlói István, aki Egerben, Szegedi Ferenc könyvei között bukkant a kötetre. Szentlászlói 1535-ben gyóntatóként működött Budán, 1554-ben Váradon, 1558-ban, majd – a kéziratban olvasható bejegyzése szerint – 1560-ban Gyöngyösön volt gvárdián, 1561-ben pedig az esztergomi őrség kusztoszává választották. A jelek szerint remekül énekelt: 1535-ben Polyánczon ő volt a kántor.²¹

Az előzéklapon olvasható negyedik bejegyzés szerint Szegedi Ferenc akkor kérte el Cserőgyitől a kéziratot, amikor Bényesi Berzencei Miklós elhagyta a rendet. Berzenceiről Karácsonyi is csak ezt az egy adatot ismeri.²²

6) 2r–20r: „Incipiunt quedam annotationes ex cronica fratrum minorum in duobus regnis, videlicet Bozne et Hungarie habitantium.” A magyarországi obszerváns ferencesek krónikájának jelenleg nyolc kézírata ismert – a Münchenben őrzött kötet is köztük van –, azonban a mű kritikai kiadása mind ez ideig nem készült el.²³ A szövegvariánsok közül mindössze egy jelent meg nyomtatásban: a gyulafehérvári Baththyanium 18. századi változatát Toldy Ferenc közölte 1862-ben.²⁴

¹⁹ KARÁCSONYI: *i. m.* (17. jegyzet) 1: 402, 412, 414, 416, 418, 419; 2: 36, 45, 62, 72, 84, 116, 126, 185, 202, 205, 579, 622; FÁY: *i. m.* (17. jegyzet) 134.

²⁰ SOLTÉSZ: *i. h.* (18. jegyzet) 130.

²¹ KARÁCSONYI: *i. m.* (17. jegyzet) 1: 400, 418, 419; 2: 22, 62, 142, 207; FÁY: *i. m.* (17. jegyzet) 134.

²² KARÁCSONYI: *i. m.* (17. jegyzet) 1: 418.

²³ A kéziratok felsorolását l. KEVEHÁZI Katalin: *Ferences krónika*. In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon*. 3. Főszerk.: KÖSZEGHY Péter. Bp. 2005. Balassi Kiadó, 84–85. Eddig három kézirat került részletes bemutatásra: VIZKELETY András: *Nádasdi Bálint omniáriuma és beszéde a fejedelmi tisztről*. In: *Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére*. Szerk.: GALAVICS Géza, HERNER János, KESERŰ Bálint. Szeged, 1990. JATE, 121–128. /Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 10./; KEVEHÁZI Katalin–MONOK István: *A Csongrád Megyei Levéltár ferences kódexe*. In: *Collectanea Tiburtiana i. m.* (23. jegyzet) 65–82. (A kéziratot jelenleg a Magyar Ferences Könyvtár őrzi, jelzete: XII. a/19. k.); KEVEHÁZI Katalin: *Egy ferences kódex filológiai problémái*. In: *Tanulmányok Karácsonyi Béla hetvenedik születésnapjára*. Szerk.: KULCSÁR Péter, MADER Béla, MONOK István. Szeged, 1989. JATE, 109–120.

²⁴ TOLDY, Franciscus: *Analecta monumentorum Hungariae historicorum literariorum maximum inedita*. Pestini, 1862. (Reprint: Ed.: ÉRSZEGI Géza. Bp. 1986. MTA) 213–315. Vö. KEVEHÁZI: *i. h.* 1989. (23. jegyzet) 115. A krónika tartalmához és szerzőségéhez az eddig hivatkozott irodalmon kívül l. még TARNAI Andor: *A magyarországi obszervánsok rendi krónikájának szerzői és forrásai*. = Irodalomtörténeti Közlemények (77). 1973. 135–147; Uő: „*A magyar nyelvet írni kezdik*.” *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*. Bp. 1984. Akadémiai Kiadó, 91–103, 187–198; VARGA Kapisztrán: *A Szeplőtelen Fogantatás kérdése a 15–16. századi magyar ferencesesség körében*. In: *A Szeplőtelen Fogantatás dogmája*. Sz. n. Bp. 2007. Vigília, 45–60. /Sapientia Füzetek 7./; KERTÉSZ Balázs: *A magyarországi obszerváns ferencesek krónikájának szerzőségéhez*. Megjelenés alatt.

A krónikát két kéz, a főkéz (2r–15r) és az ötödik kéz (15v–20r) másolta le. A főkéz a rubrummal írt cím alatt, a szöveg elején kihagyta a helyet egy kétsornyi magas ‘S’ kezdőbetű számára, de az végül nem készült el.²⁵ A 12. levél rektóján szintén rubrummal írta a következő címet: „Exordium provincie Salvatoris fratrum videlicet minorum.” Az általa másolt szöveg a 15. levél rektójának alján, mondat közben szakad meg. A mondat általa leírt része így szól: „Tunc reverendissimus pater minister generalis scripsit venerabilibus patribus custodibus et aliis patribus, videlicet senioribus discretis familie minorum in Hungaria”.²⁶ Az ötödik kéz áthúzta az utolsó két szót (in Hungaria), „de” őrszót írt az oldal aljára, majd a következő oldalon folytatta a félbeszakadt mondatot: „de observantia Cheryensi in Hungaria nuncupatis, ut presentibus visis²⁷ quam citius conveniant.” A szöveg másolását ő is mondat közben hagyta abba. A 20. levél rektójának az alján a következő, Temesvári Pelbártra vonatkozó szavakat írta le: „Anno sequenti in festo²⁸ sancti Vincentii martyr is frater Pelbartus magister.” Toldy kiadásából kiderül, hogy a krónikahely Temesvári Pelbárt 1504-ben bekövetkezett halálára utal: „Item secundo idem electus fuit²⁹ Budae anno Domini 1503. Et tunc anno sequenti, in festo sancti Vincentii martyr is magister s. theologiae, frater Pelbartus de Tömösvár Budae, in conventu s. Ioannis quasi subridens obdormivit in Domino.”³⁰ A krónikaszöveg tehát ebben a kéziratban az 1504. évnél szakad meg. Ezzel a kézzel kapcsolatban még érdemes megemlíteni, hogy a 18. levél verzójának kivételével az összes általa másolt oldalra írt őrszót.

A 19. levél rektóján, az ötödik kéz által másolt krónikaszöveg mellett a lapszél en egy 16. vagy 17. századi, az 1493. évre vonatkozó, bizonytalan olvasatú latin bejegyzés látható.

7) A 45. levél rektóját a második kéz írta be, a textus a következő levélen kezdődő tartalmi egységre, az 1499-es atyai konstitúciókra vonatkozik (8. tartalmi egység).

„Notatur, quod quelibet³¹ provincia habet legem et statuta sua, quibus vitia corrigantur, mali coerceantur, et boni in quiete sua et pace conserventur. Sic etiam provincia nostra habet sua statuta, id est constitutiones propter eandem rationem et insuper, ut regula ipsa melius observetur. Ait enim Sapiens: »Quoniam ubi non fuerit sepes, diripietur possessio.«³² Volens itaque regni celestis possessionem illesam custodire, ad quam per obedientiam promptam, paupertatem sanctam et castitatem illibatam intratur, necesse est illi sepe circumdare discipline. Quapropter patres ab initio hoc considerantes istis sequentibus constitutionibus quasi ortum sancte religionis sepe

²⁵ Csak egy kisebb méretű egyszerű ‘S’ betűt írtak be utólag.

²⁶ Vö. TOLDY: *i. m.* (24. jegyzet) 246.

²⁷ A kéziratban ‘visos’ szerepel, amit Toldy kiadása alapján javítottam, l. TOLDY: *i. m.* (24. jegyzet) 246.

²⁸ A kéziratban ‘festo’ nem szerepel, a szöveget Toldy kiadása alapján javítottam, l. TOLDY: *i. m.* (24. jegyzet) 253.

²⁹ Nyári Balázs vikárius második megválasztásáról van szó.

³⁰ TOLDY: *i. m.* (24. jegyzet) 253.

³¹ A kéziratban: quilibet.

³² Sir 36, 27

circumdedeunt. Que ideo sepius exponuntur, ut fratres eas³³ citius studeant et observent, ac per eas³⁴ ad vitam eternam promoveantur.

Notatur, quod disciplina est omnium actuum et sensuum nostrorum³⁵ debita ordinatio sive regulatio. Ipsa autem disciplina tripliciter accipitur. Primo pro doctrina, Prover. I.: »Audi, fili mi, disciplinam patris tui etc.«³⁶ Secundo pro virga, Prover. XXIII.: »Noli a puero³⁷ subtrahere disciplinam! Si enim percusseris eum, virga non morietur.«³⁸ Tertio pro bonis et maturis moribus etc.

Sed diceret, quare patres iterum atque iterum innovant constitutiones. Respondit Bartholomeus Brixienis³⁹ super decretum, distinctio prima, 1, quod »novis supervenientibus causis novis succurrendum est remediis«,⁴⁰ quia crescente hominum malitia, ad quam prona est⁴¹ humana natura, crescere debent etiam iura, id est remedia, videlicet pene contra vitia. Unde [...] X. Elhicornum⁴², quod pene sunt in mente, ut per eas homines adducantur ad bonum virtutis. Sicut enim calcaria non propter agiles et ruentes⁴³, sed potius propter pigros⁴⁴ equos inventa sunt, sicut in proposito.”

A három bibliai és egy kánonjogi idézetet tartalmazó szöveg minden bizonnyal a konstitúciók magyarázatával hozható kapcsolatba. A textus utal is arra, hogy a konstitúciókat gyakran magyarázzák a testvéreknek (que ideo sepius exponuntur, ut fratres eas citius studeant et observent, ac per eas ad vitam eternam promoveantur). Az azonban kérdés, hogy a konstitúciók elé beírt szöveg szerzője azonos-e a leírójával.

8) 46r–87v: „In nomine Domini incipiunt constitutiones provincie Hungarie fratrum scilicet minorum sancti Francisci de observantia.” A magyarországi obszerváns ferencesek 1499. évi atyai káptalanán⁴⁵ elfogadott konstitúcióknak nincs kritikai kiadása. A kéziratok számbavétele jelen tanulmánynak nem feladata, csupán példaként említek még két további kötetet: 1. a gyulafehérvári Batthyaneum R. II. 148. jelzetű

³³ A kéziratban: ea.

³⁴ A kéziratban: ea.

³⁵ A sor fölé írva.

³⁶ Prv 1, 8

³⁷ Előtte kihúzza: pro.

³⁸ Prv 23, 13

³⁹ A kéziratban: Brigiensis.

⁴⁰ Így kezdődik Bartholomaeus Brixienisnek (†1258) Gratianus *Decretum*ához írt *Glossa ordinariája*: „Quoniam novis supervenientibus causis novis est remediis succurrendum ...” A mű számos nyomtatott kiadást ért meg 1500 előtt és után. L. *Lexikon des Mittelalters*. I. München–Zürich, 1980. Artemis Verlag, 1493. Az alábbi kiadást használtam: GRATIANUS: *Decretum. Cum apparatu Johannis Teutonicus et additionibus Bartholomaei Brixienis*. Basel, 1481. A használt kötet: OSzK Régi Nyomtatványok Tára, Inc. 47. Vö. SAJÓ–SOLTÉSZ: *i. m.* (15. jegyzet) 1: 447–448. (1446. sz.)

⁴¹ Utána kihúzza: hominum malitia

⁴² Azonosítatlan szöveghehely.

⁴³ Előtte szövegfölösleg: se.

⁴⁴ A kéziratban: prigos.

⁴⁵ Az 1499-es atyai káptalanhoz l. KARÁCSONYI: *i. m.* (17. jegyzet) 1: 359, 2: 572. Atya (Šarengrad) ma Horvátországban található, l. F. ROMHÁNYI Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Bp. 2000. Pytheas, 9–10.

kódexe, amely korábban a csíksomlyói ferences konvent tulajdona volt;⁴⁶ 2. a Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár Gyöngyösi Műemlékkönyvtárának Cod. med. 4. jelzetű kódexe.⁴⁷ A munkát Batthyány Ignác adta ki a csíki konvent kódexéből.⁴⁸ Érdemes megjegyezni, hogy ez a kézirat minden bizonnyal azonos a feljebb említett, jelenleg a Batthyaneumban őrzött kódexszel.⁴⁹ A mű valójában két részből áll: az első a tulajdonképpeni konstitúciók,⁵⁰ a második a ferences regula magyarázata.⁵¹

A szöveget a főkéz másolta le. A rubrummal írt cím alatt, a szöveg elején kihagyta a helyet egy kétsornyi magas ‘A’ kezdőbetű számára, a margóra pedig kiírt egy ‘A’ betűt. A továbbiakban még összesen tíz alkalommal hagyott ki helyet, mindig kétsornyi magas kezdőbetű számára, de ezek sem készültek el.⁵² Őrszót mindössze háromszor írt le (63v, 71v, 85v). A szöveg végén megadta a másolás helyét és befejezésének időpontját: „Finis in Sowar quintadecima die Martii anno Domini millesimo quingentesimo 3.5.” – tehát a konstitúciók másolását Sóváron fejezte be 1535. március 15-én. A datálás után ugyanez a kéz leírt még egy rövid textust, amely megnevezi a konstitúciók forrásait. Mindegyik forrásnak megadta a kezdőbetűjét vagy kezdőbetűit, majd közölte a teljes alakot.

„Et ut scias, unde iste constitutiones sint comportate, vide litteras in margine, que ista representant. A: Additio nova. B: Benedictus papa. C: Clemens papa. Ew: Ewgenius papa. Ex: Expositio regule. G: Generalis constitutio. In: Innocentius papa. M: Martinus papa. R: Regula. Six: Sixtus papa. V: Vicarialis constitutio. Ba: Benedictus cum additione nova.”

A felsorolást bevezető mondatból megtudjuk, hogy a betűk a margón láthatók. És valóban, a konstitúciókat tartalmazó oldalakon végig fellelhetők a megadott rövidítések, melyek egyértelműen a konstitúciókat másoló kéztől származnak. A forrásokat

⁴⁶ SZENTIVÁNYI, Robertus: *Catalogus concinnus librorum manuscritorum Bibliothecae Batthyányanae*. Szeged, 1958⁴. 172–176. (307. sz.); VIZKELETY András: *A középkori többnyelvűség jelei hazai ferences kódexekben*. In: *A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*. 1–2. Szerk.: ÖZE Sándor, MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert. Piliscsaba–Bp. 2005. PPKE BTK–METEM, 2: 649.

⁴⁷ Az atyai konstitúciók: 1r–29v. A kéziratban található beginaszabályzatot Korányi András közölte, I. KORÁNYI András: *Egy XVI. századi ferences beginaszabályzat*. In: *A ferences lelkiség i. m.* (46. jegyzet) 1: 130–142.

⁴⁸ *Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adiacentium*. 3. Ed.: I. BATTHYÁNY. Claudiopolis, 1827. 609–635. (A továbbiakban: *Leges ecclesiasticae 3. i. m.*) Kollányi – a jelek szerint – nem tudott Batthyány kiadásáról, ezért hivatkozott tanulmányában ismeretlenként mutatta be a konstitúciókat, I. KOLLÁNYI: *i. h.* (5. jegyzet) 405.

⁴⁹ Az azonosság mellett felhozható legfontosabb érv az a tény, hogy a Batthyaneum kódexe korábban a csíksomlyói ferences konvent tulajdona volt, I. SZENTIVÁNYI: *i. m.* (46. jegyzet) 176. További érv, hogy a 7. levél rektóján olvasható magyar glosszát (Partholast) a kiadás is hozza jegyzetben, I. *Leges ecclesiasticae 3. i. m.* (48. jegyzet) 615.

⁵⁰ *Leges ecclesiasticae 3. i. m.* (48. jegyzet) 609–616. A müncheni kéziratban: 46r–56r.

⁵¹ *Leges ecclesiasticae 3. i. m.* (48. jegyzet) 616–635. A müncheni kéziratban: 56r–87v.

⁵² 50r, 54r, 60r, 68r, 72v, 74v, 79v, 84v, 85v, 86v.

felsoroló textus Batthyány szövegkiadásának a végén is olvasható.⁵³ A Batthyaneum kódexét sajnos nem állt módomban tanulmányozni, a gyöngyösi kódexet viszont megvizsgálhattam. Ebben is megtalálhatók a margóra írt rövidítések. Ezek tehát a főszöveg szerves részei.

A bekötés során néhány duplafólió összekeveredett. Ezt a főkéz észrevette, és jelezte a hibákat. A 78. levél verzójának aljára a következő utasítást írta be: „Verte folium, et vide hoc signum!”, majd következik egy kereszt. Ha az utasításnak megfelelően lapozunk egyet, akkor a 80. levél rektóján az első sor mellett megtaláljuk a keresztet. A 78. levél verzóján olvasható szöveg tehát itt folytatódik.⁵⁴ A 79. levél verzójának alján a következő utasítást találjuk: „Verte quatuor folia, et super istud signum lege!”, a főszöveg utolsó sora mellett pedig egy manícula látható. A 84. levél rektóján az első sor mellett valóban megtalálható a manícula.⁵⁵ A harmadik, egyben utolsó ilyen utasítás a 83. levél verzójának alján olvasható: „Revolve quintum folium et super hoc signo!”, a főszöveg utolsó sora mellett pedig egy négy vonalból álló (négyzetet képező) jel látható. Ha az utasításnak megfelelően visszalapozunk öt fóliót (beleértve a 83. és a 79. levelet is), a 79. levél rektóján az első sor mellett megtaláljuk a jelet.⁵⁶

A második kéz széljegyzeteket írt a konstitúciókhoz. A jegyzetek eloszlása nem egyenletes: a konstitúciókat tartalmazó részben mindössze két oldalon (47r, 50v), a regulamagyarázat esetében viszont az oldalak nagy részén találunk jegyzeteket, gyakran mind a négy margón.⁵⁷ Az apró betűs, kurzív írással írt és sok helyen megkopott, ezért csak nehezen vagy egyáltalán nem olvasható marginális jegyzetek feldolgozása további feladatot jelent, de annyit már itt megállapíthatunk, hogy e jegyzetek minden bizonnyal a konstitúciók rendszeres magyarázatával állnak összefüggésben.

Friedrich Keinz jelezte, hogy a kézirat lapszéli magyar szavakat is tartalmaz, ezeket azonban „jelentéktelenségük miatt” nem közölte.⁵⁸ 1895-ben Zolnai Gyula Keinz nyomán újra kiadta a két szövegemléket, de a magyar glosszákkal ő sem foglalkozott.⁵⁹ Tíz évvel később a *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig* című munkájában is azt írta, hogy a glosszák kiadatlanok.⁶⁰ Érdeemes lesz tehát megvizsgálni és közölni

⁵³ *Leges ecclesiasticae* 3. i. m. (48. jegyzet) 635. Itt a felsorolás végén található még egy tétel: „Ga: Generalis constitutio cum additione nova.”

⁵⁴ A regulamagyarázat szóban forgó részében a kisebb, többnyire ‘Item’-mel kezdődő szövegegységek sorrendje eltérő a kéziratban (78v, 80r) és a kiadásban, l. *Leges ecclesiasticae* 3. i. m. (48. jegyzet) 629.

⁵⁵ Vö. *Leges ecclesiasticae* 3. i. m. (48. jegyzet) 633. első hasáb: „Circa hoc ordinatum est ... sine scandalo.”

⁵⁶ Vö. *Leges ecclesiasticae* 3. i. m. (48. jegyzet) 632. első hasáb: „In fine assignetur locus capituli sequentis...”

⁵⁷ 56r, 56v, 57r, 58v, 60r, 60v, 61r, 62r, 63r, 63v, 65v, 66v, 67r, 67v, 68r, 68v, 69r, 71v, 74r, 76r, 79v, 80v, 84v, 85r, 85v, 86r, 86v, 87r, 87v.

⁵⁸ KEINZ: i. m. (2. jegyzet) 7, háromcsillagos jegyzet.

⁵⁹ ZOLNAI Gyula: *Müncheni Töredékek*. = Magyar Nyelvőr (24.) 1895. 415–420.

⁶⁰ ZOLNAI Gyula: *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig*. Bp. 1905. 21. Kollányi közölte az egyik glosszát, l. KOLLÁNYI: i. h. (5. jegyzet) 910, 2. jegyzet.

a kézirat magyar glosszaanyagát. Erre pedig azért kerül sor itt, mert a magyar szavak a konstitúciókat és a regulamagyarázatot tartalmazó oldalakon találhatóak.

Úgy tűnik, hogy a magyar glosszákat két kéz írta be: a második és a hatodik. A másodiktól két glossza származik, az első a konstitúciókat, a második a regulamagyarázatot tartalmazó részben olvasható.

46v: „ayandokozo yo woltat”. A főszöveg vonatkozó részlete: „munificam bonitatem”.

66r: „zoretos” (jelentése: szurtos). A főszöveg vonatkozó szava: „picarium”.

A hatodik kéz csak a regulamagyarázathoz írt glosszákat, tíz esetben a lapszélre, kétszer pedig a sorok közé.

56v: „Nem kwlombozo valogatlan walo”. A főszöveg vonatkozó szava: „indifferentia”. A glosszátor ebben az esetben tehát két magyar kifejezéssel is megpróbálta visszaadni a latin szó jelentését.

58v: „walogattatlan intessek”. A főszöveg vonatkozó részlete: „monitoria indifferentia”.

Az 59. levél verzójának alján a glosszált szó és a glossza is olvasható: „Sequestratio elwalas”. Itt a főszöveg utolsó szavát (sequestrationes) fordította le a glosszátor.

60v: a főszöveg megfelelő helyére utaló latin szó után olvasható a glossza: „censuris eghazi zerzesekbol terhekbol”. A főszöveg vonatkozó részlete: „censuris ecclesiasticis”. Ezen a helyen az is megragadható, hogy a hatodik kéz később írt a kéziratba, mint a második. Az utóbbi a szóban forgó oldalnak mind a négy margóját teleírta jegyzetekkel, mégpedig oly módon, hogy a két szélső margón a főszövegre merőlegesen, azaz a levél szélével párhuzamosan fut a szöveg. A hatodik kéz viszont mindig a főszöveggel megegyezően, azaz a két szélső lapszélre merőlegesen írta be a magyar glosszákat – kivéve ezen az oldalon. Itt a jobb margón a főszöveg és a széljegyzet között üresen maradt keskeny sávra írta be az imént idézett glosszát, a főszövegre merőlegesen és a széljegyzettel párhuzamosan, mivel csak így volt hely. Itt tehát jól látszik, hogy a második kéz használta korábban a kéziratot.

67r: a főszöveg megfelelő helyére utaló szavak után olvasható a glossza: „bankas bana vel penz wato hel”. A főszöveg vonatkozó mondatát érdemes teljes egészében idézni: „Item fratres euntes ad vias non audeant secum bursarios ducere, nec litteras deferant ad bankas.”

67r: az oldal alján két áthúzott szó – a glosszált szó és a glossza – látható, a valószínű olvasat: „Ambasiator levelhordozo”. A ferences barát az áthúzott szavak alatt pontosította az idegen kifejezést: „Ambasiator level wywo”. A főszöveg vonatkozó mondata: „Nec ambasiatas suscipiant [sc. fratres] sine suorum licentia superiorum.”

76r: a bal margón a glosszált szó és a glossza is olvasható: „executio kwetkezes”.

81r: a jobb margón egy bizonytalan olvasatú glossza látható.

81v: a bal margón a glosszált szó és a glossza is olvasható: „discernant vegezenek”.

83v: sorközi glossza: „vatozas”. A magyar kifejezés a következő mondat „mutatio” szava fölött olvasható: „Item quod fiat mutatio in electione officialium particularis.”

83v: a jobb margón olvasható glossza vége már lekopott: „Rendel[...]”.

84r: a sorközi glossza olvasata tintafolt miatt bizonytalan.

A hatodik kéz latin bejegyzéseket is írt a regulamagyarázathoz:

64r: „et ad illud verbum, et procidentēs adoraverunt”. Ebben az esetben a főszöveg kiegészítéséről van szó.⁶¹

A 67. levél rektójának aljára, ahogy azt feljebb láthattuk, leírta a főkéz az ‘ambasiator’ kifejezés magyar megfelelőjét. Ugyanerre a kifejezésre vonatkozik az ugyanide leírt latin mondat is: „Ambasiatores pro legatis vlgō ponitur.”

68v: a főszövegben olvasható ‘questus’ kifejezés magyarázata: „questus id est acquisitio vel lucrum”.

74r: az oldal alján olvasható bejegyzés szerint a szerzetesek nem mehettek koldulni más rendházak területére: „Item fratres ad contratas aliorum locorum questam facere non vadant. Contra facientes peniantur ad arbitrium suorum prelatorum.”

78r: bizonytalan olvasatú szó.

80v: a főszövegben olvasható ‘destitutio’ kifejezés magyarázata: „destitutio id est deliberatio vel expiratio⁶²”.

81v: „superintendens”.

84r: a főszöveg kiegészítése: „eligantur”.⁶³

Összegzésként elmondhatjuk, hogy az atyai konstitúciók főkéz által leírt szövegét gazdag, legalább két kéztől származó, részben latin, részben magyar nyelvű marginális anyag kíséri. Mindehhez hozzátehetjük: ezen a tartalmi egységen belül található a kézirat legkoszosabb oldalai, ami a szöveg rendszeres használatára utal. Mindez bizonyára a konstitúciók magyarázatával hozható összefüggésbe. Maguk az atyai rendelkezések két ízben is előírják a szöveg magyarázatát. Az első részlet szerint a kusztosznak évente legalább kétszer végig kell látogatnia saját őrsége kolostorait, és egyebek mellett magyaráznia kell a testvéreknek a regulát és a konstitúciókat.⁶⁴ A második részlet ehhez még azt is hozzáteszi, hogy a magyarázatnak népnyelven kell elhangoznia.⁶⁵ A müncheni kézirat második kezétől származó terjedelmes széljegyzetanyag és a két magyar glossza, a hatodik kéztől származó magyar és latin glosszák, valamint a további latin bejegyzések minden bizonnyal a konstitúciók magyarázatának nyomai. Mindehhez tegyük hozzá, hogy a második kéz közvetlenül a konstitúciók elé egy, a konstitúciókra vonatkozó szöveget írt be, amely – ahogy azt korábban láthattuk – utal is arra, hogy a konstitúciókat gyakran magyarázzák a testvéreknek.

⁶¹ Vö. *Leges ecclesiasticae* 3. i. m. (48. jegyzet) 621: „et ad illum verbum evangelii: »et procidentēs adoraverunt eum«” (Mt 2, 11).

⁶² Bizonytalan olvasat.

⁶³ Két további latin nyelvű, feltehetőleg egy kéztől származó lapszéli bejegyzést illetően bizonytalan voltam. Nem zárható ki, hogy mindkét bejegyzés a főkéztől származik. A 69. levél rektóján: „Officium confratris.” A 77. levél verzóján: „Ebrii qui censeantur”. Itt a főszöveg a borfogyasztást szabályozza, ezzel áll összefüggésben az ittas szerzetesekre vonatkozó bejegyzés.

⁶⁴ „Item ordinat reverendus pater vicarius una cum capitulo praedicto, quod quilibet custos loca suae custodiae teneatur ad minus bis in annum perlustrare ... exponendo regulam ac constitutiones has.” *Leges ecclesiasticae* 3. i. m. (48. jegyzet) 613.

⁶⁵ „Ordinat reverendus pater vicarius insuper, quod quando custos loca suae custodiae visitat, ... exponat in vulgari fratribus constitutiones”. *Leges ecclesiasticae* 3. i. m. (48. jegyzet) 613.

9) A 88. levél rektóját a második kéz írta be. A gyóntató személyével, teendőivel foglalkozó textus nem nevezi meg a szerzőt, a tartalom alapján elindulva azonban sikerült azonosítani a szöveget: a ferences barát egy a hagyomány által Szent Bonaventurának tulajdonított, *Confessionale* című munka első fejezetének első négy ‘particula’-ját másolta be a kéziratba rövidített formában.⁶⁶

10) 89r–90r: „Ordo ad induendos fratres novicios.” A novíciusok beöltözésének szertartását a főkéz írta le. (L. még a 21. tartalmi egységet!)

11) 94r–102v: „Incipit memoriale agendorum circa divinum officium per anni circulum. Et primo circa adventum Domini.” A rubrummal írt címet és a szöveget szintén a főkéz másolta, a textus végén olvasható bejegyzése szerint Sóváron, 1535-ben fejezte be a munkát: „Finis et huius operis in Sowar anno 1535.” A ‘memoriale agendorum’ a zsolozsmára és a konventmisére vonatkozó utasításokat tartalmaz. Említésre méltó, hogy a szöveg két ízben is kitér a koldulás kérdésre: a 96. levél rektóján olvasható utasítás szerint Szent István vértanú ünnepén (dec. 26.) a házfőnököknek régi szokás szerint ki kellett küldenie a testvéreket a faluba vagy a városba koldulni;⁶⁷ a 100. levél rektóján olvasható utasítás szerint húsvét hétfőn is ki kellett küldeni a testvéreket koldulni.⁶⁸

12) A 103. levél rektójára ugyancsak a főkéz írta be a következő szöveget:

„Provincia Hungarie Salvatoris novem custodias habuit. Prima custodia est Strigoniensis, in qua sunt septem loca, videlicet Strigonium, Buda,⁶⁹ Peesth, Gyengyes, Bereny, Wyssegrad, Thatha.”

A rövid feljegyzés arról tájékoztat, hogy a szalvatoriánus provinciának kilenc őrsége (custodia) volt. Az első az esztergomi, amelyhez – már jelen időben fogalmazva – hét kolostor tartozik: Esztergom, Buda, Pest, Gyöngyös, (Jász)Berény, Visegrád és Tata. A feljegyzéssel kapcsolatban érdemes megjegyezni a következőket. A magyarországi obszerváns vikária 1517-ben lett rendtartomány (provincia), amelyet 1523-tól neveztek szalvatoriánus provinciának.⁷⁰ Karácsonyi János szerint az obszerváns vikária valószínűleg már 1475-ben tíz őrségből állt, s ennyi maradt a számuk egészen a mohácsi katasztrófaig. Az 1526. évi török hadjárat következtében megsemmisült a szerémújlaki őrség – a diakóvári kolostor kivételével, amelyet a szlavóniai kusztódiához csatoltak.⁷¹ Az 1535 januárjában megtartott káptalanon két

⁶⁶ Az alábbi kiadást használtam: BONAVENTURA: *i. m.* (15. jegyzet). A használt kötet: OSzK Régi Nyomtatványok Tára, Inc. 299/1. 145v–146r. Vö. SAJÓ–SOLTÉSZ: *i. m.* (15. jegyzet) 1: 241. (735. sz.)

⁶⁷ „Item in festo sancti Stephani pater guardianus more ab olim consueto emittat fratres ad villam, oppidum vel civitatem, ubi morantur ad mendicandum.”

⁶⁸ „Item feria secunda more ab olim observato emittantur fratres ad mendicandum ova et huiusmodi. Item post festum Pasce...”

⁶⁹ A kéziratban: Budam.

⁷⁰ KARÁCSONYI: *i. m.* (17. jegyzet) 1: 375–378, 382; MOLNÁR Antal: *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon*. 1. (1572–1647) Bp. 2002. Balassi Kiadó, 80, 197. jegyzet, 82, 203. jegyzet. /Humanizmus és reformáció 26./

⁷¹ KARÁCSONYI: *i. m.* (17. jegyzet) 1: 347–348, 377–386.

részre osztották az erdélyi őrseget (kolozsvárra és vásárhelyire), így újra tízre emelkedett a kusztódiák száma,⁷² azonban az 1537. évi káptalan jegyzőkönyve a korábbi állapotnak megfelelően ismét csak kilenc őrseget említ, s ugyanennyi volt a számuk 1542-ben is.⁷³ 1544-ben azonban már csak hat kusztódia tartozott a szalvatoriánus rendtartományhoz.⁷⁴ A szöveget leíró ferences barát valamilyen okból kifolyólag csak az esztergomi kusztódia kolostorait sorolta fel. Karácsonyi szerint az őrséghez 1475-ben még csak hat kolostor tartozott: Esztergom, Buda, Pest, Tata, Visegrád és Gyöngyös.⁷⁵ Az 1472-re felépült berényi kolostor eredetileg a konventuálisoké volt, de feltehetőleg az 1490-es évek elején az obszervánsok vették át. 1495-ben már biztosan obszervánsok laktak benne.⁷⁶ Azt sem tudjuk pontosan, hogy a kolostort mikor csatolták az esztergomi őrséghez. Szabó György Piusz Kaizer Nándorra hivatkozva azt írta, hogy 1506-ban a müncheni kéziratban is említett hét kolostor tartozott az esztergomi kusztódiához,⁷⁷ de említhetjük az 1531. évi tartományi káptalan jegyzőkönyvét is, amely ugyanezt a hét kolostort sorolja fel.⁷⁸ Az esztergomi őrséghez aztán egészen 1542-ig a müncheni kézirat által is említett hét kolostor tartozott.⁷⁹ Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy a müncheni kéziratban olvasható feljegyzés a mohácsi vész és az 1542. év közötti állapotot tükrözi.

13) 104r–119v: „In nomine Domini incipit ordinarium fratrum minorum secundum ordinem Romane curie.” A rubrummal írt cím alatt egy kétsornyi magas ‘I’ kezdőbetű számára kihagyott hely látható, de a betűt nem írták be. Az ordináriust szintén a főkéz másolta, a textus végén olvasható bejegyzése szerint Sóváron, 1535. március 22-én fejezte be a munkát: „Finis in Sowar anno Domini millesimo quingentesimo tricesimo quinto secunda feria post Palmarum.” Radó Polikárp 1973-ban megjelent alapvető munkája egyetlen olyan Magyarországon készült kódexet ismertet, amely ferences ordináriust tartalmaz. A magyarországi obszervánsok számára összeállított kézirat egykor a szegedi ferences könyvtár tulajdona volt Cod. Lat. 4 jelzettel, jelenlegi

⁷² KARÁCSONYI: *i. m.* (17. jegyzet) 1: 394.

⁷³ *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából.* 2. Szerk.: BUNYITAY Vince, RAPAICS Rajmund, KARÁCSONYI János. Bp. 1904. 483–485, 495–497. (A továbbiakban: *Egyháztörténelmi emlékek 2. i. m.*)

⁷⁴ KARÁCSONYI: *i. m.* (17. jegyzet) 1: 406; *Egyháztörténelmi emlékek 2. i. m.* (73. jegyzet) 501–503.

⁷⁵ KARÁCSONYI: *i. m.* (17. jegyzet) 1: 347.

⁷⁶ SZÁNTÓ Konrád: *A jászberényi ferences templom története.* Bp. 1974. Ecclesia, 15–48; F. ROMHÁNYI: *i. m.* (45. jegyzet) 12–13; KARÁCSONYI: *i. m.* (17. jegyzet) 2: 83–85.

⁷⁷ SZABÓ György Piusz: *Ferencrendiek a magyar történelemben. Adalékok a magyar ferencrendiek történetéhez.* Bp. 1921. 77–78.

⁷⁸ *Egyháztörténelmi emlékek 2. i. m.* (73. jegyzet) 464–465.

⁷⁹ *Egyháztörténelmi emlékek 2. i. m.* (73. jegyzet) 470, 477, 483, 495. 1544-re azonban mindössze két kolostor maradt a felsoroltakból, a gyöngyösi és a jászberényi, amelyekhez a megszüntetett szécsényi őrsegből a szécsényi és a füleki kolostort csatolták. L. KARÁCSONYI: *i. m.* (17. jegyzet) 1: 406; *Egyháztörténelmi emlékek 2. i. m.* (73. jegyzet) 501.

őrzőhelye azonban ismeretlen. Az ordináriust Esztergomi Imre másolta 1509-ben.⁸⁰ A középkori Magyarország ordináriuskönyveit számba vevő legújabb szakirodalom is ezt az egy ferences ordináriust ismeri.⁸¹ Bár a két szöveg összehasonlítására az Esztergomi Imre-féle másolat hiánya miatt nincs lehetőség, a Radó Polikárp leírásában közölt címek és incipitek alapján valószínűnek tűnik, hogy a müncheni kéziratban található szöveg alapvetően megegyezik az 1509-ben másolt ordináriussal, ugyanakkor kisebb eltérések is kimutathatók a két textus között. Többször előfordul például, hogy egy fejezetnek csak az egyik kéziratban van külön címe, vagy a két manuscriptum két különböző címet hoz. Emellett további eltérésekre is találunk példát. A korábbi változat a 70. levél rektóján felsorolja a duplex ünnepeket (Hec autem sunt festa dupplicia), a 73. levél verzóján pedig a nagyobb duplex ünnepeket (Dupplicia maiora). Ezek a felsorolások a müncheni kéziratból hiányoznak.

Itt kell megemlítenünk, hogy ismert még egy olyan ferences ordinárius, amelyet Esztergomi Imre másolt – 1513-ban. A szöveget tartalmazó kódexet Melich János ismertette, így jelölve az ordináriust: „Ordinarium seu coereemoniale fratrum minorum a f. Emerico de Strigonio a. 1513 scriptum.”⁸² Ugyanő közölte a kötetben található több mint 400 magyar glosszát, amelyeket – négy kivételével – az 1499-es atyai konstitúciókat tartalmazó oldalakra írtak be.⁸³ A kéziratot korábban a gyöngyösi ferences könyvtárban őrizték, azóta azonban elveszett vagy lappang.⁸⁴

14) 120r–v: „Acta capituli anno Domini 1539 in festo sacratissime Penthecoste celebrati in conventu Budensi.” A szalvatoriánus provincia 1539. évi budai káptalanján hozott rendelkezéseket a főkéz írta le. A rendelkezésekkel foglalkozó szakirodalmat érdemes áttekinteni. Kollányi Ferenc hivatkozott tanulmányában a müncheni kézirat több más tartalmi egységéhez hasonlóan a káptalani rendelkezéseket is kiaknázta.⁸⁵ Az *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából* című forráskiadvány második kötetében Bunyitay Vincze egyetlen

⁸⁰ RADÓ, Polycarpus: *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum*. Primae partis editio revisa et aucta cui et toti operi adlaboravit Ladislaus Mezey. Bp. 1973. Akadémiai Kiadó, 492–493.

⁸¹ FÖLDVÁRY Miklós István: *A középkori Magyarország ordináriuskönyvei*. In: *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*. 13. Szerk.: TÓTH Péter. Bp. 2007. ELTE Könyvtára, 35–86, 81–83.

⁸² MELICH János: *A gyöngyösi glosszák kódexe*. = Magyar Könyvszemle (6.) 1898. 420–421. Esztergomi Imréhez Melich cikkén kívül l. még KARÁCSONYI: *i. m.* (17. jegyzet) 2: 576, 623.

⁸³ MELICH János: *A gyöngyösi glosszák*. = Nyelvtudományi Közlemények (28.) 1898. 304–324. L. még ZOLNAI Gyula: *A Gyöngyösi Glosszákhöz*. = Magyar Nyelvőr (28.) 1899. 364–366; Uő: *i. m.* 1905. (60. jegyzet) 17.

⁸⁴ Ezúton is köszönetet mondok Fáy Zoltánnak a kódex utáni nyomozás során nyújtott segítségért. Itt említet meg, hogy az újabb szakirodalom szerint a *Gyöngyösi glosszák* kódexe azonos a gyöngyösi ferences könyvtár 4. számú, jelenleg is meglévő kódexével. L. CSAPODI Csaba–CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt*. 1. Bp. 1988. 359–360; VIZKELETY: *i. h.* 2005. (46. jegyzet) 649. A két kódex azonban nem azonos.

⁸⁵ KOLLÁNYI: *i. h.* (5. jegyzet) 911, 915–917.

kéziratból közölte az 1531 és 1567 között tartott káptalanok jegyzőkönyveit.⁸⁶ A kéziratos forrás az 1539-es káptalannal kapcsolatban mindössze ennyit mond: „Anno 1539 celebratum est capitulum Bude, in conventu sancti Joannis in festo sacratissime penthecostes, in quo eligitur in ministrum provincie R. P. F. Mathias de Horhy et est in ordine undecimus.”⁸⁷ A káptalani rendelkezésekkel Karácsonyi János is foglalkozott, megjegyzései azonban zavarosak. Kétkötetes monográfiája első kötetében kijelentette, hogy az 1539-es „közgyűlés jegyzőkönyve nem maradt ránk”,⁸⁸ a következő oldalon viszont éppen ezekre a rendelkezésekre támaszkodott, hivatkozott is a müncheni kéziraatra.⁸⁹ Munkája második kötetében azonban már jászberényieknek nevezte a budai rendelkezéseket.⁹⁰ Legutóbb Marie-Madeleine de Cevins Kollányi tanulmánya alapján hivatkozott a szövegre.⁹¹

A rendelkezésekkel tehát több kutató is foglalkozott, kiadásukra azonban nem került sor. A szöveg jelen tanulmány végén függelékben olvasható. A müncheni kéziratban fennmaradt rendelkezésekkel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a szöveg minden bizonnyal csak töredéke az 1539. évi budai káptalan jegyzőkönyvének: a textus mindössze öt rendelkezést, valamint a következő káptalan helyének a megnevezését tartalmazza. A korszakból fennmaradt káptalani jegyzőkönyvek azonban ennél jóval bővebbek: felsorolják az újonnan megválasztott tisztségviselőket, a káptalan résztvevőit, valamint a káptalanon hozott rendelkezéseket.⁹²

A káptalani rendelkezések csoportja az utolsó olyan tartalmi egység a kéziratban, amelyet a főkéz másolt le. Itt jegyzem meg, hogy számos, általa beírt oldal margóján láthatók a javításai.

15) A 121. levél verzójára a hatodik kéz írta le a hitszónok kinevezésekor elmondandó formulát.

16) A hatodik kéz még egy formulát leírt a 121. levél verzójára: ezt a szöveget gyóntatók kinevezésekor mondta el a provinciális.⁹³

17) A hatodik kéz a 122. levél rektóján egy újabb, szóban elmondandó szöveget rögzített. Tartalma alapján feltételezhetjük, hogy a textust a tartományi káptalan alkalmával tartott misén kellett elmondania a provincia vezetőjének vagy az egyik őrnek – mégpedig magyarul, ahogy azt a textus elején olvasható, nagyobb betűkkel írt utasítás előírja.

⁸⁶ *Egyháztörténelmi emlékek 2. i. m.* (73. jegyzet) 462–530.

⁸⁷ *Egyháztörténelmi emlékek 2. i. m.* (73. jegyzet) 489.

⁸⁸ KARÁCSONYI: *i. m.* (17. jegyzet) 1: 398.

⁸⁹ KARÁCSONYI: *i. m.* (17. jegyzet) 1: 399. A lábjegyzetben még a korábbi levélszámozásra hivatkozott: „Müncheni állami könyvtár. Cod. Lat. 9071. f. 93.”

⁹⁰ KARÁCSONYI: *i. m.* (17. jegyzet) 2: 579.

⁹¹ CEVINS: *i. m.* (6. jegyzet) 94, 210, 307, 395.

⁹² *Egyháztörténelmi emlékek 2. i. m.* (73. jegyzet) 462–530.

⁹³ A szöveg elején olvasható, nagyobb betűkkel írt utasítás így szól: „Item pater minister volens facere confessorem, dicat prius, ut supra tactum est.”

„Recommendatione facta a ministro vel custode post thema exhortationis dicat in wlgari: Patres charissimi! Iuxta bonam consuetudinem provincie nostre commendo vobis patrem sanctissimum dominum papam etc. Item commendo vobis omnes prelatos, cuiuscumque dignitatis et gradus existant, ut debeo etc. Item commendo vobis omnes religiosos, precipue nostram sacram religionem et omnes fratres in ea militantes. Tandem commendo vobis omnes dominos temporales et omnem statum. Item commendo vobis omnes benefactores nostros ac devotos ordinis. Postremo commendo omnes parentes et consang[ui]neos nostros etc, vivos et defunctos, ut precibus vestris a penis liberati glorie⁹⁴ consignantur eterne⁹⁵. Pro quibus nunc dicamus: »Deus misereatur nostri«⁹⁶ etc, prout sextis feriis consuetum est.”

Közvetlenül a szöveg alatt ugyanez a kéz még lejegyezte egy újabb tartalmi egység első néhány szavát nagyobb betűkkel (Deinde cum culpam dicit), de nem folytatta az írást.

18) 122v–124r: III. Honorius pápa 1223. november 29-én kelt, „Solet annuere” kezdetű, a ferences regulát jóváhagyó bullájának magyar fordítása. A szövegemlék, melyet a hetedik kéz írt le, mondat közben megszakad. A fordítás után következő tíz levelet (124v–133v) feltehetőleg azért hagyták üresen, hogy folytathassák a fordítás leírását. A következő oldalakon őrszó található: 122v, 123r, 123v. Elsőként Friedrich Keinz közölte a szövegemléket – párhuzamosan a *Bullarium Franciscanum* 1759. évi kiadásában található latin eredetivel –,⁹⁷ majd Zolnai Gyula újra közölte Keinz kiadását.⁹⁸

19) 134r–v: a magyar nyelvű feloldozási formulát a nyolcadik kéz írta le. Ezt a szöveget is Keinz adta ki elsőként,⁹⁹ majd Zolnai újra közölte a kiadást.¹⁰⁰

20) 135r–138r: „Sequuntur absolutiones”. A különböző esetekben alkalmazható feloldozási formulákat a kilencedik kéz írta le. Ugyanez a kéz a következő tartalmi egység (21.) után, a 141. levél verzójára is lejegyzett egy, a feloldozási formulákhoz tartozó szöveget.¹⁰¹

21) 138r–141r: „Ordo ad induendum novitium sequitur.” A novíciusok beöltöztetésének szertartását szintén a kilencedik kéz írta le. Láthattuk, hogy a szertartás szövegét már a főkéz is lejegyezte (10. tartalmi egység), azonban a két textus összevetéséből kiderül, hogy a főkéz által rögzített változat jóval rövidebb, a 90. levél rektóján a szöveg megszakad. Minden bizonnyal ez indokolta a szertartás szövegének újabb leírását. Egy, a bal margóra, a főszövegre merőlegesen beírt 16., esetleg 17. századi bejegyzés jelzi is a textus végét: „Finis adest operis duce Christo ...”

22) 142r: „Absolutio.” A feloldozási formula a nyolcadik kéztől származik. Ugyanez a kéz írta le a második magyar szövegemléket, a magyar nyelvű feloldozási formulát is (19. tartalmi egység).

⁹⁴ A kéziratban: gloriam.

⁹⁵ A kéziratban: eternam.

⁹⁶ Ps 66, 2

⁹⁷ KEINZ: *i. m.* (2. jegyzet) 10–15.

⁹⁸ ZOLNAI: *i. h.* 1895. (59. jegyzet) 416–418.

⁹⁹ KEINZ: *i. m.* (2. jegyzet) 14–16.

¹⁰⁰ ZOLNAI: *i. h.* 1895. (59. jegyzet) 419.

¹⁰¹ A 135. levél rektójának alján utalt is erre a szövegre: „Passio Christi labor ordinis: vide infra”.

23) A 142. levél verzóján egyetlen, az 1623. évből származó bejegyzés olvasható, amelyet a tizedik kéz írt le: „Anno Domini 1623 in Hungaria turbat maxima orta¹⁰².”

24) A hátsó kötéstábla belső oldalára felragasztott két papírcsík liturgikus felszereléseket felsoroló szövegtörödek olvasható. A szöveg a második kéztől származik.

* * *

Az alábbi táblázat a kézirat tartalmának áttekinthetőségét szolgálja. Az első oszlop a tartalmi egység sorszámát, a második a helyét, a harmadik a megnevezését, a negyedik pedig a kéz sorszámát tünteti fel. A táblázat a beíratlan oldalakat is jelöli, de nem utal a marginális szövegekre.

1.	Az előző kötéstábla belső oldala	Másfél sornyi latin nyelvű szövegtörödek.	Első kéz (Főkéz)
2.	1r (előzék)	Bibliai idézet (III Rg 11, 11–12)	Második kéz
3.	1r (előzék)	Hugo de Balma: Theologia mystica. (Az előző eleje.)	Második kéz
4.	1r (előzék)	Szentlászlói István bejegyzése 1560-ból.	Harmadik kéz
5.	1r (előzék)	Szentlászlói István bejegyzésének kiegészítése.	Negyedik kéz
	1v	Beíratlan.	
6.	2r–20r	Incipiunt quedam annotationes ex cronica fratrum minorum in duobus regnis, videlicet Bozne et Hungarie habitantium.	2r–15r: Első kéz (Főkéz), 15v–20r: Ötödik kéz
	20v–44v	Beíratlan.	
7.	45r	Az 1499. évi atyai konstitúciókra (8. tartalmi egység) vonatkozó szöveg.	Második kéz
	45v	Beíratlan.	
8.	46r–87v	In nomine Domini incipiunt constitutiones provincie Hungarie fratrum scilicet minorum sancti Francisci de observantia.	Első kéz (Főkéz)
9.	88r	Pseudo-Bonaventura: Confessionale. (Az első fejezet első négy ‘particula’-ja.)	Második kéz
	88v	Beíratlan.	
10.	89r–90r	Ordo ad induendos fratres novicios.	Első kéz (Főkéz)
	90v–93v	Beíratlan.	
11.	94r–102v	Incipit memoriale agendorum circa divinum officium per anni circulum.	Első kéz (Főkéz)

¹⁰² Minden bizonnyal a ’horda’ kifejezés egyik változatáról van szó. L. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 1–4. Főszerk.: BENKŐ Loránd. Bp. 1967–1984. Akadémiai Kiadó, 2: 145–146.

12.	103r	Az esztergomi őrség kolostorainak felsorolása.	Első kéz (Főkéz)
	103v	Beíratlan.	
13.	104r–119v	In nomine Domini incipit ordinarium fratrum minorum secundum ordinem Romane curie.	Első kéz (Főkéz)
14.	120r–v	Acta capituli anno Domini 1539 in festo sacratissime Penthecostes celebrati in conventu Budensi.	Első kéz (Főkéz)
	121r	Beíratlan.	
15.	121v	Hitszónok kinevezésekor elmondandó formula.	Hatodik kéz
16.	121v	Gyóntató kinevezésekor elmondandó formula.	Hatodik kéz
17.	122r	Feltehetőleg tartománygyűlésen tartott misén a provinciális vagy az egyik ór által magyarul elmondandó szöveg.	Hatodik kéz
18.	122v–124r	III. Honorius pápa 1223. november 29-én kelt, <i>Solet annuere</i> kezdetű, a ferences regulát jóváhagyó bullájának magyar fordítása.	Hetedik kéz
	124v–133v	Beíratlan.	
19.	134r–v	Magyar nyelvű feloldozási formula.	Nyolcadik kéz
20.	135r–138r, 141v	Sequuntur absolutiones.	Kilencedik kéz
21.	138r–141r	Ordo ad induendum novitium sequitur.	Kilencedik kéz
22.	142r	Absolutio.	Nyolcadik kéz
23.	142v	Az 1623. évből származó bejegyzés.	Tizedik kéz
24.	A hátsó kötet tábla belső oldala	Liturgikus felszereléseket felsoroló szövegtörödéek.	Második kéz

Érdeemes megemlíteni, hogy a tartalmi egységeket leíró kezek között két olyan található, amelyektől lapszéli bejegyzések is származnak: a második és a hatodik kéz (l. a 8. tartalmi egységet).

A kézirat keletkezéstörténete

Az eddig elmondottakból kitűnik, hogy a kézirat szövegmennyiségének a döntő többségét az a szerzetes írta le, akinek a kezét főkéznek neveztem (első kéz). Az általa lemásolt hét tartalmi egység képezi a kötet legkorábbi szövegrétegét. Három textus végére a másolás befejezésének a helyét és időpontját is bejegyezte: az atyai konstitúciókat 1535. március 15-én, a 'memoriale agendorum'-ot 1535-ben, az ordináriust 1535. március 22-én fejezte be, a helyszín mindhárom esetben Sóvár. Az ismeretlen ferences barát tehát 1535-ben a sóvári kolostorban több, a szerzetesi élet szempontjából fontos szöveget is lemásolt. A pataki őrséghez tartozó kolostor azonban már a következő évben, 1536-ban elpusztult, amikor Ferdinánd csapatai

Sáros várát ostromolták.¹⁰³ Feltételezhető, hogy a szomorú esemény a ferences szerzetes másolói tevékenységét is befolyásolta. Két olyan, általa másolt tartalmi egység is található a kötetben, amelyek szövege megszakad: az egyik az obszerváns krónika, a másik a novíciusok beöltözésének a szertartása. Minden okunk megvan azt feltételezni, hogy a ferences barátnak a menekülés miatt kellett abbahagynia a munkát – a beírt ívfüzeteket azonban magával vitte. Karácsonyi János az ismeretlen szerzetest minden indoklás nélkül azonosította Cserőgyi Benedekkel, a kézirat első név szerint ismert tulajdonosával.¹⁰⁴ A ferences barát azonban sehol sem nevezte meg magát, így nem állíthatjuk, hogy azonos Cserőgyivel.

Mivel a többi kéz – ahogy azt látni fogjuk – a bekötés után írt a kéziratba, következő lépésként a bekötés időpontjának a meghatározására kell kísérletet tennünk. Az előbb említett két, befejezetlen textus arra utal, hogy erre a sóvári kolostor 1536-ban történt elhagyása után került sor. Azt is megállapíthatjuk, hogy a főkézként említett szerzetes a bekötés után is forgatta a kéziratot. Ezt két mozzanat bizonyítja: ő írta le az elülső kötéstábla belső oldalán olvasható szöveget, az atyai konstitúcióknál pedig jelezte a levelek összekeveredéséből adódott hibákat. A sóvári kolostorból származó ívfüzeteket tehát még a ferences barát életében bekötötték.¹⁰⁵ További támpontot jelentenek az előzéklap rektóján olvasható bejegyzések. Láthattuk, hogy a harmadik bejegyzést, amely a kézirat megtalálásáról tájékoztat, Szentlászlói István írta le 1560-ban. Ebből következik, hogy az oldal felső felét elfoglaló két szöveget, a bibliai idézetet és a Hugo de Balma-citátumot 1560 előtt írta le a második kéz. Ugyanettől a kéztől származik a hátsó kötéstábla belső oldalán olvasható, liturgikus felszereléseket felsoroló szövegtöredék is. Az elmondottak szerint tehát a bekötésre 1536 után és 1560 előtt került sor – minden bizonnyal valamelyik magyarországi szalvatoriánus kolostorban. Az előbbi évszámhoz közelíti a dátumot az a megfontolás, hogy a ferences barát valószínűleg nem várt több évtizedet a kötetessel.¹⁰⁶

A táblázatban látható, hogy a krónika után feltűnően sok beíratlan oldal következik (20v–44v). Feltehetőleg azért kötötték be így a kéziratot, hogy legyen hely a félbeszakadt krónika folytatásához. Ez meg is valósult. Láthattuk, hogy a krónikát két kéz másolta le: a főkéz és az ötödik kéz. Az íráskép elárulja, hogy az ötödik kéz már a kézirat bekötése után folytatta a krónikát. Az általa beírt verzókon ugyanis, ahol az írás a gerinc felé fut, számos sor végén kisebb az utolsó egy-két betű mérete, továbbá számos sor végén látható betűtorlódás. E jelenség minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy a krónika ismeretlen folytatója már a bekötött kéziratba írt, és

¹⁰³ KARÁCSONYI: *i. m.* (17. jegyzet) 2: 151–152; F. ROMHÁNYI: *i. m.* (45. jegyzet) 59.

¹⁰⁴ KARÁCSONYI: *i. m.* (17. jegyzet) 1: 399; 2: 579.

¹⁰⁵ A főkéz által leírt utolsó tartalmi egység az 1539. évi káptalan rendelkezései (120r–v), amely közvetlenül az 1535. március 22-én Sóváron befejezett, a 119. levél verzójának alján véget érő ordinárius után következik. Egyértelmű, hogy a káptalani rendelkezéseket évekkel később, legkorábban 1539-ben írta le a ferences barát, ugyanakkor semmi nem utal arra, hogy a lejegyzésre a bekötés előtt vagy után került-e sor.

¹⁰⁶ Úgy látszik, hogy a két félbehagyott szöveg befejezésére már nem nyílt lehetőség.

a sorok végén nem állt mindig elegendő hely a rendelkezésére. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy eredetileg – a kézirat bekötésekor – még az általa beírt oldalak is üresek voltak.

Ahogy az a táblázatban is látható, a főkéz által leírt utolsó tartalmi egység, az 1539-es káptalani rendelkezések után még 22 levél következik. Arra, hogy az itt található szövegeket szintén a bekötés után írták le, ugyanaz a jelenség utal, mint a krónikát folytató kéz esetében: a tartalmi egységek többségében a verzókon számos olyan sort találunk, amelyeknek a végén betűtorlódás és kisebb méretű betűk láthatók. Igaz, ez a jelenség az egyes kezekenél különböző mértékben fordul elő. Például amíg a főkéz után következő hatodik kéz mindössze egyszer kényszerült arra, hogy „összehúzza” a sorvégi szót,¹⁰⁷ addig a következő, hetedik kéz több sor végén is élt ezzel a megoldással.¹⁰⁸ Mindez azt jelenti, hogy a krónikát követő üres levelekhez hasonlóan a kézirat végére is nagyszámú üres fóliót kötöttek be – minden bizonnyal a kézirat tartalmi bővíthetőségének az érdekében.

A korábban említett vízjeltöredékek is azt bizonyítják, hogy a szóban forgó levél-mennyiség egyszerre került a kéziratba: a csak részben megmaradt filigránok kivétel nélkül beíratlan fóliókon láthatók, részben a krónika után (21, 28. levél), részben a főkéz által beírt tartalmi egységek után (127, 128, 131, 132. levél), mindig a felső belső sarokban.

Megemlítendő, hogy a nyolcadik kéz közvetlenül a kilencedik előtt és után írt a kötetbe, ami arra utal, hogy legalábbis ezek a tartalmi egységek egy helyen kerültek a kéziratba.

Az eddig elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy a kézirat a magyarországi szalvatoriánus provincia írásbeliségének az emléke. A ferences szerzetesek, mind a főkéz, mind a többi kéz, olyan szövegeket vetettek papírra, amelyek fontosak voltak a provincia tagjai számára. A kötet egyaránt tartalmaz az obszerváns vikária történetét feldolgozó (6. tartalmi egység), a szerzetesek mindennapi életét szabályozó (8, 14. tartalmi egység), a liturgiára vonatkozó (11, 13. tartalmi egység), továbbá a szerzetesek lelkipásztori tevékenységével kapcsolatos (9, 15, 16, 19, 20, 22. tartalmi egység) szövegeket. De megtalálható a kéziratban a novíciusok beöltözési szertartásának textusa is (10, 21. tartalmi egység).

A kötet tulajdonosai közül Cserőgyi Benedeket, Szegedi Ferencet és Szentlászlói Istvánt ismerjük név szerint (4, 5. tartalmi egység).¹⁰⁹ Ahogy arról már esett szó, az előzéklap negyedik bejegyzése szerint Szegedi azért kérte el Cserőgyitől a kéziratot, hogy a testvéreknek magyarázza a konstitúciókat. Mivel a kötetbe beíró szerzetesek közül ketten is magyarázták a konstitúciókat (2. és 6. kéz), joggal tételezhetjük fel, hogy egyikük azonos Szegedi Ferencel.

¹⁰⁷ 121v, második sor: dicat.

¹⁰⁸ A nyolcadik kéz esetében egyáltalán nem tapasztalható ez a jelenség.

¹⁰⁹ Láthattuk, hogy az előzéklapra bejegyző Szentlászlói és az öt követő kéz „konstitúciók”-ként nevezték meg a kéziratot, ami minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy a legfontosabbnak tartott és legtöbbet olvasott tartalmi egységgel, az atyai konstitúciókkal jelölték az egész kötetet.

A kézirat további sorsa

Az utolsó levél verzóján olvasható, az 1623. évből származó bejegyzés alapján feltételezhető, hogy a kötetet még ekkor is használták.

A magyarországi ferencesek történetének értékes forrása ismeretlen időpontban a müncheni ferencesekhez került.¹¹⁰ A szekularizáció következtében a szerzeteseknek 1802-ben el kellett hagyniuk a kolostort. A könyvállomány egy részét még ugyanebben az évben a Müncheni Udvari Könyvtárba, a későbbi Bajor Állami Könyvtárba szállították.¹¹¹ Valószínűleg így került oda a magyarországi eredetű kézirat is.

Függelék

Acta capituli anno Domini 1539 in festo sacratissime Penthecostes celebrati in conventu Budensi

1. Item de cetero nullus fratrum nostrorum adoptet sibi patres, matres, fratres aut sorores spirituales. Quicumque contrarium fecerint, prohibeantur per custodes, et si non cessaverint, tribus diebus carceri mancipentur, toties, quoties. Et hactenus qui habuerunt, renuntient,¹¹² et¹¹³ si non renuntiaverint, habeant tandem penam.

2. Item fratres Berenienses non faciant questam in Bogach, que est questa¹¹⁴ de Philek secundum constitutiones.

3. Item patres custodes et gwardiani habeant bonam providentiam, ne permittantur ingredi mulieres ad loca fratrum, maxime sola non permittatur absque societate. In hac parte si custos presens fuerit, et negligens reperietur, habeat disciplinam. Similiter et patres gwardiani, si negligentes fuerint, nec plures permittantur sine urgenti necessitate.

4. Item nulla prorsus de cetero pro tertiariis sororibus recipiatur a[d]¹¹⁵ nullius instantiam sew petitionem, etiam per reverendum patrem ministrum. Nec cum eis¹¹⁶ aliquis fratrum loquatur, aut aliquid cum eisdem preparari faciat. Et si quis contrarium fecerit, penam carceris sustineat tribus diebus. Et si aliquis ingreditur, sive custos, sive gwardianus, sive alius quicumque frater, penam carceris sustineat tribus diebus, dempto earum¹¹⁷ confessore, qui ingrediatur dumtaxat in ultima necessitate pro sacramentis ecclesiasticis administrandis alicuius. Et si supplicaverint per aliquos magnates pro receptione, numquam earum cura geratur.

¹¹⁰ KEINZ: *i. m.* (2. jegyzet) 5. Jelzete „Mon. Franc. 371” volt, l. HALM–MEYER: *i. m.* (1. jegyzet) 80.

¹¹¹ KELLNER, Stephan–SPETHMANN, Annemarie: *Historische Kataloge der Bayerischen Staatsbibliothek München. Münchner Hofbibliothek und andere Provenienzen*. Wiesbaden, 1996. Harrasowitz Verlag, 294–295. /Catalogus codicum manu scriptorum Bibliothecae Monacensis 11./

¹¹² A kéziratban: renuntient.

¹¹³ Előtte szövegfölösleg: nec.

¹¹⁴ A szó végén áthúzott ‘m’ betű.

¹¹⁵ A ‘d’ betű tintafolt miatt nem látható.

¹¹⁶ A sor fölé írva.

¹¹⁷ A kéziratban: eorum.

5. Item literas reverendi patris ministri vel eidem¹¹⁸ sonantes, aut patris custodis vel eidem¹¹⁹ sonantes patres gwardiani teneantur citissime sub pena discipline ad loca destinata mittere.

Locus capituli futuri locus de Beren.

BALÁZS KERTÉSZ

Manuscrit franciscain du 16e siècle, écrit en Hongrie, à la Bibliothèque Nationale Bavaroise (Bayerische Staatsbibliothek)

Le manuscrit franciscain sous côte Clm 9071, de la Bibliothèque Nationale Bavaroise, est un monument de l'usage de l'écriture de la province salvatorienne de Hongrie. Dans le volume on distingue de nombreuse écriture. Les pères franciscains avaient gardé en écrit des textes importants pour les membres de la province. Le moine désigné 'main principale' dans l'étude avait copié la plus grande partie des textes du codex; ces unités représentent la couche la plus ancienne du volume. Parmi elles, trois étaient écrites en 1535, dans le couvent de Sóvár. Le manuscrit a été relié après 1536 mais avant 1560. Les autres mains avaient copié dans le volume plus tard, après la reliure, et le codex est parvenu à une date inconnue aux franciscains de Munich, et en 1802 à la Bibliothèque Nationale Bavaroise (Bayerische Staatsbibliothek).

¹¹⁸ A kéziratban: eisdem.

¹¹⁹ A kéziratban: eisdem.